

ВОЈНО- ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК

MILITARY HISTORICAL REVIEW
ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
REVUE HISTORIQUE MILITAIRE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

1/2016

**ВОЈНО-
ИСТОРИЈСКИ
ГЛАСНИК**

MILITARY HISTORICAL REVIEW
ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
REVUE HISTORIQUE MILITAIRE
MILTÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

ИЗДАВАЧ: ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА – ОДЕЉЕЊЕ ЗА ВОЈНУ ИСТОРИЈУ МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

РЕДАКЦИЈСКИ ОДБОР: др Милан Терзић, виши научни сарадник ИСИ, председник; потпуковник др Миљан Милкић, научни сарадник ИСИ, уредник; др Дмитар Тасић, научни сарадник, Центар за студије рата, Универзитет у Даблину; пуковник др Винфрид Хајнеман, Центар за војну историју и друштвене науке Бундесвера, Потсдам; доц. др Ервин А. Шмидл, Институт за стратегију и безбедносну политику, Беч; др Харолд Е. Раф, главни историчар Агенције за логистику МО САД; проф. др Милан Ристовић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; проф. др Љубодраг Димић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; др Миле Бјелајац, научни саветник Института за новију историју Србије; др Драган Богетић, научни саветник Института за савремену историју; доц др Александар Животић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; др Милић Милићевић, научни сарадник Историјског института; потпуковник др Далибор Денда, истраживач-сарадник ИСИ.

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК: потпуковник др МИЉАН МИЛКИЋ

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ: др ТАТЈАНА МИЛОШЕВИЋ

Часопис излази два пута годишње. Година издања LXVI. Рукописи се шаљу на адресу:

Институт за стратегијска истраживања – Одељење за војну историју, Незнаног јунака бр. 38, 11105 Београд. Е-mail адреса: vig@mod.gov.rs. Телефони редакције 20-63-476 и 20-63-519; војни тел. 29-0476 и 29-0519. Рукописи се не враћају. Годишња претплата 1.000,00 динара.

Цена броја 600,00 динара.

Задња страна корица:

Скица распореда Тимочке дивизије 13. априла 1941. ВА, П17, к. 67, ф. 8, д. 1096

Изјава потпуковника Драгутина Хала.

**ВОЈНО-
ИСТОРИЈСКИ
ГЛАСНИК**

MILITARY HISTORICAL REVIEW
ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
REVUE HISTORIQUE MILITAIRE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

PUBLISHER: STRATEGIC RESEARCH INSTITUTE – DEPARTMENT FOR MILITARY HISTORY
MINISTRY OF DEFENCE OF REPUBLIC OF SERBIA

EDITORIAL BOARD: Dr. Milan Terzić, Senior Research Associate, SRI, President; Lieutenant colonel Dr. Miljan Milkić, Research Associate, SRI, Editor-in-Chief; Dr. DMITAR Tasić, Research Associate, Centre for War Studies, University College Dublin; Colonel Dr. Winfried Heinneman, ZMSBw, Potsdam; Hofrat Univ. - Doz. Dr. Erwin A. Schmidl, Institute for Strategy and Security Policy, Vienna; Lieutenant colonel Dr. Harold E. Raugh, Jr., United States Army (Ret.), Chief Historian, U.S. Defence Logistics Agency; Prof. Dr. Milan Ristović, Faculty of Philosophy Belgrade, History Department; Prof. Dr. Ljubodrag Dimić, Faculty of Philosophy Belgrade, History Department; Dr. Mile Bjelajac, Principal Research Fellow, Institute for Recent History of Serbia; Dr. Dragan Bogetić, Principal Research Fellow, Institute for Contemporary History; Assistant Professor Dr. Aleksandar Životić, Faculty of Philosophy Belgrade, History Department; Dr. Milić Milićević, Research Associate, Institute of History; Lieutenant colonel Dr. Dalibor Denda, Research Assistant, SRI.

EDITOR-IN-CHIEF: Lieutenant colonel Dr. MILJAN MILKIĆ

EDITORIAL SECRETARY: Dr. TATJANA MILOŠEVIĆ

Journal is published in two volumes per year. Year LXVI. Contributions should be send to:

Strategic Research Institute – Department for Military History, Neznamog junaka br. 38, 11105 Belgrade, Serbia. E-mail: vig@mod.gov.rs. Telephones +381 11 20-63-519 and +381 11 20-63-476.

Manuscripts will not be returned. Annual subscription fee 1000 RSD. Price per volume 600 RSD.

Rear cover:

Map of Timok Division deployment on 13 April 1941. Military Archives Belgrade, 17, 67, 8, 1096. Lieutenant Dragutin Hal's Statement

ВОЈНОИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК MILITARY HISTORICAL REVIEW

САДРЖАЈ CONTENTS

1/2016.

ЧЛАНЦИ И СТУДИЈЕ ARTICLES

- Др Милић Милићевић*
РЕГРУТНИ САСТАВ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ 1883–1912. СИСТЕМ ПОЗИВА И
НЕКИ ЊЕГОВИ ДРУШТВЕНИ АСПЕКТИ 9
Dr. Milić Milićević
THE RECRUITMENT STRUCTURE OF THE SERBIAN ARMY, 1883–1912:
THE CONSCRIPTION SYSTEM AND ITS SOCIAL ASPECTS
- Др Биљана Стојић*
ФРАНЦУСКЕ ВОЈНЕ МИСИЈЕ У БАЛКАНСКИМ РАТОВИМА
(1912-1913) 26
Dr. Biljana Stojić
FRENCH MILITARY MISSIONS IN THE BALKAN WARS, 1912–1913
- Dr. Marenglen Kasmi*
ALBANIA DURING THE WORLD WAR I (1914–1918) 45
Др Маренглен Касми
АЛБАНИЈА ТОКОМ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА (1914–1918)
- Др Божица Славковић*
ПРОБЛЕМИ НА ЈУГОСЛОВЕНСКО-АЛБАНСКОЈ
ГРАНИЦИ 1929–1941..... 67
Dr. Božica Slavković
PROBLEMS AT THE YUGOSLAVIAN-ALBANIAN BORDER, 1929–1941

МА Милош Жикић
ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА У АПРИЛСКОМ РАТУ 1941. 92
Miloš Žikić, MA
TIMOK DIVISION DURING THE APRIL WAR 1941

Анатолиј Аникеев, К.И.Н.
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЮГОСЛАВСКОЙ ПОЛИТЭМИГРАЦИИ В СССР В
1948–1952 ГГ. 112
Др Анатолиј Анিকেјев
ДЕЛАТНОСТ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ПОЛИТИЧКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ У
СОВЈЕТСКОМ САВЕЗУ 1948–1952.

Др Александар Животић
ВЛАДИМИР СМІРНОВ (1899–1985), РУСКИ ЕМИГРАНТ –
ЈУГОСЛОВЕНСКИ ГЕНЕРАЛ 135
Dr. Aleksandar Životić
VLADIMIR SMIRNOV (1899–1985): RUSSIAN EMIGRANT AND YUGOSLAV
GENERAL

Мр Небојша Максимовић
БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА О ВАЉЕВУ
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ 150
Mag. Nebojša Maksimović
BIBLIOGRAPHY OF THE CITY OF VALJEVO DURING THE FIRST WORLD
WAR

ДОКУМЕНТА DOCUMENTS

МА Марко Б. Милетић
ИЗЈАВА АРМИЈСКОГ ГЕНЕРАЛА ДУШАНА СИМОВИЋА О УЧЕШЋУ У
АПРИЛСКОМ РАТУ. ПРОБЛЕМИ АНАЛИЗЕ И ТУМАЧЕЊА 173

ПРИКАЗИ REVIEWS

Момчило Спремић, *Србија и Венеција (VI–XVI век)*, Службени гласник,
Београд 2014, 340 стр. (МА Никола Тошић Малешевић) 193

Александар Узелац, *Под сенком пса – Татари и јужнословенске земље у
другој половини XIII века*, Утопија, Београд 2015, 321 стр. (мр Марко
Алексић) 195

- Hew Strachan (ed.), *The Oxford Illustrated History of the First World War*, Oxford University Press, Oxford 2014, 379 pp. (др Михаел Антоловић) 199
- Милић Ј. Милићевић, *На погрешној обали. Пораз трупа Тимочке дивизије у бици код Чеврнтије (на Легету) 6. септембра 1914. године*, Завод за уџбенике Београд 2015, 138 стр. (др Божица Младеновић) 204
- Немања Девећ, *Смедеревски крај у Другом светском рату: људи и догађаји*, Институт за савремену историју, Београд 2015, 508 стр. (др Александар Стојановић)..... 206
- Милисав И. Курмазовић, *Наш комесар Алекса: живот и дело Алексе Дејовића политичког комесара II пролетерске ударне бригаде*, Градски одбор Савеза удружења бораца Народноослободилачког рата, Ужице 2015, 212 стр. (др Венцеслав Глишић)..... 218

ИНФОРМАЦИЈЕ

INFORMATIONS

- МЕЂУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА „СЕЛО БАЛКАНА. КОНТИНУИТЕТИ И ПРОМЕНЕ КРОЗ ИСТОРИЈУ”, СИРОГОЈНО, 10–11. ЈУН 2016. (потпуковник др Миљан Милкић) 227
- XVI ГОДИШЊА КОНФЕРЕНЦИЈА ЕВРОАТЛАНТСКЕ РАДНЕ ГРУПЕ ЗА СТУДИЈЕ КОНФЛИКТА (CSWG): "VETERANS AND SOCIETY, DEMOBILIZATION AND REINTEGRATION OF EX-COMBATANTS THROUGH HISTORY", ЉУБЉАНА (СЛОВЕНИЈА) 4–7. ЈУЛ 2016. ГОДИНЕ (потпуковник др Далибор Денда) 229

УДК 355.21(497.11)"1882/1912"

Др Милић Милићевић, научни сарадник

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

E-mail: milicevicm@live.com

РЕГРУТНИ САСТАВ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ 1883–1912. СИСТЕМ ПОЗИВА И НЕКИ ЊЕГОВИ ДРУШТВЕНИ АСПЕКТИ¹

АПСТРАКТ: Рад представља покушај да се на основу грађе, првенствено статистичких података, да социјални карта српских регрута пре њиховог доласка у касарну. У раду се обрађује порекло регрута (село–град), проценат припадности задрузи, као и његова верска припадност. Већи значај посвећен је проценту писмености и кадру и дато поређење са истим у редовима других европских армија.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Војска Србије, систем регрутације и позива, социјална и образовна структура регрутног састава.

За разлику од официрског кадра Кнежевине и Краљевине Србије о коме постоји релативно обимна литература, административни, подофицирски, као и регрутни састав војске у нашој историографији, јако је слабо обрађен. Изузетак у овом представљају једино проблеми исхране трупа као и они везани за верске елементе.² Делом слична констатација може се дати и за здравствене прилике док се већина осталих радова, чак и они обимних, углавном своде на елементе обуке, при чему је највише истакнут њихов технички део.³ Нека друга питања, као што су социјално порекло регрута, питања нивоа њиховог образовања као и низ других, везаних за пери-

¹ Овај рад настао је на пројекту *Од универзалних царстава до националних држава. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану*, бр. 177030.

² М. Милићевић, *Војничка кухиња. Исхрана војске у Србији крајем 19. и почетком 20. века*, Београд 2002; М. Милкић, „Специфичности војног живота у војсци Кнежевине и Краљевине Србије”, *Војно дело*, 1/2003, 168–184. (У даљем тексту: М. Милкић, „Специфичности...”)

³ Група аутора, *Обука српске војске (1804–1918)*, Београд 2007, Литература, 717–774.

од од коначног увођења стајаће војске 1883. године до почетка ратне кампање 1912–1918, остала су углавном неистражена. Задатак овог рада је да барем делимично одговори на нека од њих.

Општа војна обавеза чедо је француске револуције, мада прва држава која ју је спровела није била Француска, већ Пруска и то 1814. године. Према овом систему рок служења под заставом започињао је са 21. и трајао три године. Иза тога следовала је двогодишња обавеза у резерви и седмогодишња у ландверу (1. и 2. позив).⁴ Са изузетком прилично великог броја европских и ваневропских држава (В. Британије, САД, Швајцарска) систем опште војне обавезе у другој половини XIX века, био је широко прихваћен. Године 1866. уведен је у Аустроугарској, а 1872. и у Француској.⁵ Царским декретом из 1874 на основу ранијег закона из 1870. то је учињено и у Русији.⁶ Овде ипак треба напоменути да је општа војна обавеза у Русији, у колективном смислу (село) постојала још од владавине Петра Великог. Стога је поменути декрет у суштини представљао само њено обнављање.⁷ Општу војну обавезу је убрзо након уједињења прихватила и Италија (1875), а исте године и далеки Јапан. Слично је било и са Данском и Шпанијом, као и делимично, са Белгијом и Холандијом.⁸ Балканске државе учиниле су то нешто касније, али су све, са изузетком Црне Горе (1895), то извеле готово у исто време. Општа војна обавеза у Грчкој уведен законом од новембра 1878. и накнадно регулисана амандманима из 1882. Целокупна војна обавеза започињала је са 21. и трајала је до 40. године старости. У оквиру овог војници су служили рок од три године, наредних шест били су у резерви, док су преосталих десет припадали националној гарди.⁹ Законом од 1880. општа војна обавеза у трајању од 20 година (20–40) и трогодишњим роком служења у кадру, барем начелно, уведена је и у Турској. Три године, од 1881. служио се рок и у румунској војсци а од исте су то чинили и аустроугарски поданици са те-

⁴ *Службени војни лист*, 1898, 195–198. (У даљем тексту: *СВЛ*).

⁵ Понекад постоји временска разлика између доношења закона, његовог званичног изгласавања у скупштини и почетка његове примене. Због овога се у случају Аустроугарске помиње и 1868, а у случају Француске 1874. година. Упореди: М. Магдаленић, „Обавеза служења у војсци”, *Ратник*, 1892, књ. 27, св. 3 (сеп), 227–258.

⁶ *Војна енциклопедија*, 10, Београд 1967, 622–623.

⁷ *СВЛ*, 1899, 1001–1004.

⁸ М. Магдаленић, *н.д.*, 245.

⁹ Hellenic Army General Staff/Army History Directorate, *History of Organization of Hellenic Army (1821-1954)*, Athens 2005, 48–49.

риторије БиХ.¹⁰ Слично је било и са Бугарском која је након 1878. према руским нацртима почела да ствара стајаћу војску.¹¹

Елементи увођења редовне војне обавезе у Србији јавили су се доста рано, још у Кнежевини у оквирима закона о *Устројенију народне војске* из 1861. Овим законом сви способни мушкарци од навршене 20. па све до 50. године старости постајали су војни обвезници при чему је прва класа, тзв. „готови за покрет“, обухватала око 1/4 пореских обвезника.¹² Оваква организација постојала је ипак само у начелу и проћи ће више од две деценије, до доношења *Закона о устројству војске* из 1883, док питање служења војног рока, односно редовна војна обавеза, буде била стварно, али не и коначно регулисана. Према слову овог закона, сваки српски грађанин имао је дужност и право да лично служи у војсци од навршене 20. па све до 50. године старости. На основу годишта био је одређен и систем позива. Први позив, рачунајући ту војнике на редовном служењу рока (стални кадар) обухватао је младиће између 20. и 30. година старости. У другом позиву били су они од 30. до 37. године, а у трећем од 37. до 50. године.¹³ Током следећих двадесет година овај систем претрпео је низ измена, тачније њих шест, при чему су неке од њих биле више политичког, а мање војног карактера апстрахујући при том и извесне финансијске тешкоће. Само годину дана од доношења овог закона, у законске оквире уврштено је и добровољно служење у кадру и то са навршених 18. година старости.¹⁴

Након окончања српско-бугарског рата 1886. уследио је нови *Закон о устројству војске*, који је поред осталог изменио и систем позива. По новом, регрути су и даље позивани са навршених 20 година старости, али је зато први позив редовне војске скраћен са 30. на 28. године старости. Последње године служења у другом и трећем позиву, 37. односно 50. остале су неизмењене.¹⁵ Као и у претходном закону служење у кадру било је лично, без могућности замене, при чему су они који су на основу законских одредби ослобо-

¹⁰ *СВЛ*, 1881, 45–48; 353–354, 815–816, 1041–1042; 1882, 705–706, 1397–1398, 1587–1588;

¹¹ *СВЛ*, 1881, 47–48, 171–172, 214–215. Неки новији домаћи аутори, говорећи о тенденцијама стварања стајаће војске код нас, наводе да је управо „бугарски фактор“ био примаран у смислу увођења редовне војне обавезе у Србији 1883. С. Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878–1903*, Београд 2007, 240–241.

¹² О народној војсци и овом систему војне обавезе види опширније: Ж. Ђорђевић, *Српска народна војске 1861–1864*, Београд 1984; М. Ђурђевац, „Народна војска у Србији 1861–1883”, *Војноисторијски гласник*, 4/1959.

¹³ *СВЛ*, 1883, 3–4.

¹⁴ *СВЛ*, 1884, 489–496.

¹⁵ Зборник закона и уредаба, књ. 42, 243–244. (У даљем тексту: 33У).

ђени службења, били обавезни да плаћају новчану накнаду или тзв. „војницу”.

Само четири године после *Закона о изменама и допунама устројству војске* из 1890, систем позива поново је претрпео измену. Пређашња подела на три позива била је укинута, а војска подељена на Редовну и Народну. Редовну војску чинили су обвезници од 20. до 30, док су народну, по новом, чинила само два позива: први од 30. до 40 и други од 40 до 50 године старости.¹⁶ Суштина ове поделе била је двојака. Прва је била то што су млађе генерације које су по годишту припадале Редовној војсци одслужиле обавезан војни рок. Старије генерације, припадници Народне војске, стасале су за војску пре 1883. у време када редовна војна обавеза још није била уведена. Захваљујући томе у сталном кадру никада нису служиле.

Измене и допуне из 1890. имале су свој војнички и још више, свој политички садржај, а овај први огледао се у деценијској дилеми виших војних кругова везано за организацију војске. Код једних први постулат био је њена бројност због чега су тежили систему народне војске при чему је њен други вид она стална, представљала неку врсту војног учитеља. Други су пак полагали на квалитет, па су желели искључиво стајаћу војску са резервом. У почетку, до 1878. године преовладало је ово прво мишљење. Потом је, подстакнуто искуствима армија у окружењу, Турском, Аустроугарском, а поготово Бугарском, преовладало оно друго.¹⁷ Но, политички елементи који су се умешали створили су и извесне ретро процесе. Наиме, законом из 1883. није само уведена двогодишња војна служба, него је укинута и Народна војска, коју су радикали у читавом наредном периоду настојали да обнове. Због тога је 1887. сачињен нови, радикалски пројект устројства војске.¹⁸ Због политике краља Милана да стално јача државну, а због утицаја радикала потискује Народну војску, ови покушаји су осујећени. Намесништво је, после његове абдикације, у погледу војске наставило његов курс, али како није имало ауторитет да потпуно потисне Народну војску дошло је до извесне нагодбе. Уместо новог закона о устројству војске, 1890. створен је компромис између већ постојећег закона из 1886, односно 1883, године. Њиме је Народна војска формално поново уведена, али су њој препуштена само два, старија позива. Уз то су у Народној командовале само старешине Редовне војске, а оним Народним препуштени су само нижи заповеднички положаји и то у случају када ових првих

¹⁶ ЗЗУ, књ. 46, 242–243.

¹⁷ С. Ратковић, *н.д.*, 240–241.

¹⁸ С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, 1, Београд 1990, 39–40

није било довољно.¹⁹ Коначно, због наводно скупог одржавања и чувања, у чему је делимично било истине, пушке нису враћене народу него су издаване само за вежбе и маневре.²⁰

У време реформе војске спроведене између 1897. и 1900. године, систем регрутације, позива, као и укупна дужина служења, претрпеле су нову измену. Пре свега укупно трајање војне обавезе смањено је за неких шест година. Уместо навршених 20, регрути су под заставу (од 1898), највероватније под утицајем аустроугарског система, позивани са 21. годином старости при чему је наведени разлог једногодишњег померања, опет под утицајем аустроугарских сазнања, била њихова боља физичка стасалост.²¹ Укупна, пак, дужина служења смањена је са 50 на 45 година. Скраћење се наравно одразило и на целокупан систем позива. Редовна војска била је сада у добу од 21. до 31, Народна војска првог позива служила се од 31. до 37, а другог од 37. до 45. године живота.²²

Делимично идентичан у погледу система позива био је и Закон из 1901. с тим што је почетак служења рока поново враћен на 20 година. Ипак много значајнија новина било је увођење Последње одбране, за оне пре и после испуњења обавезе служења у Редовној и Народној војсци. У првом случају радило се о младићима између 17 и 20, а у другом случају о „старцима“ од 45 до 50 година.²³

Прошло је тек нешто више од годину дана када је 1902. дошло до нових, истина ситнијих измена закона. Прва година позивања под заставу била је поново 21, други позив је са 37. продужен на 38. година, а слично је било и са најмлађима у Последњој одбрани. Уместо са 17, у њу су ступали са 18 година старости.²⁴

У другој половини XIX века трогодишње служење војног рока, са изузетком Русије, било је стандард у готово свим европским армијама.²⁵ Истоветно мишљење о овом изражавали су домаћи војни кругови наводећи „да је то искуством и практиком признато нај-

¹⁹ ЗЗУ, књ. 46, 442–447.

²⁰ О свему опширније: М. Милићевић, *Реформа војске Србије 1897–1900*, Београд 2002, 52. (У даљем тексту: М. Милићевић, *Реформа...*)

²¹ Овај систем позивања у аустроугарској војсци уведен је још 1887. године. *СВЛ*, 1887, 51–52. Као други разлог у нашем случају, иначе већ наведен у литератури, била је жеља српских војних власти да због недовољних смештајних капацитета једноставно „прескоче“ једну регрутну годину. М. Милићевић, *Реформа...*, 53.

²² ЗЗУ књ. 53, 164–165.

²³ ЗЗУ, књ. 56, 92–93.

²⁴ ЗЗУ, књ. 57, 214–215.

²⁵ Војни рок у Русији званично је трајао пет година, мада је он у пракси био годину дана краћи. У Немачкој је у петогодишњем периоду 1893–1898. рок служења са три, скраћен на две године. *СВЛ*, 1899, 103–105.

краће време за образовање и васпитавање војника”.²⁶ Ипак, овако дуг војни рок у Србији никада није постојао, а разлог за ово био је понајвише финансијски и, у директној вези са њим, смештајни. Заправо, већ први закон, онај из 1883. дефинисао је двогодишње служење у сталном кадру, мада је он реално готово увек био нешто краћи. Примера ради, регрути којима је двогодишњи рок служења истицао у фебруару 1889. пуштени су кућама већ у октобру 1888. претходне године.²⁷ Уз пуни двогодишњи предвиђен и знатно краћи рок, онај од само пет месеци, за који су неки од критичара наводили да је, он више правило него изузетак.²⁸ Томе у прилог ишла је и чињеница да је овај вид служења обухватао врло бројне категорије регрута, који су у збиру са једномесечарима, по неким наводима чинили натполовичну већину.²⁹ Међу овима налазили су се и ђаци о којима ће у каснијем току излагања бити нешто више речи.³⁰

Слично као и укупна дужина војне обавезе, односно под њеним утицајем и систем позива, тако је и дужина служења у кадру била често подложна променама. Већ нови *Закон о устројству војске*, онај из 1886. године, увео је још један скраћени рок и то у дужини од свега месец дана.³¹ Овај рок служења посебно је критикован уз навод да „о једномесечарима можемо напоменути само то да је штета, што онај хлеб за месец дана поједу и неправу трошак; јер месец дана служити у војсци је сасвим свеједно, као и не служити никак”.³² Дужина служења у коњици такође је добила свој посебан образац. У њој се по новом служили само годину дана и то регрути од раније вични јахању, уз додатну обавезу да имају сопственог коња и

²⁶ С. С, *У прилог организације наше војске*, *СВЛ*, 1882, 7–15, 37–41; М. Магдаленић, *н.д.*, 250.

²⁷ *СВЛ*, 1888, 1205–1206.

²⁸ М. Магдаленић, *н.д.*, 248.

²⁹ *Исто*.

³⁰ Краћи петомесечни рок предвиђен је за седам категорија регрута и то за: 1. једине храниоце задругара неспособне за рад, 2. самохране, 3. јединце и првенце, 4. регруте чије је брат или задругар већ на одслужењу, 5. сиромашне регруте чији је брат или задругар већ одслужио пун војни рок, 6. ако је више од половине задругара већ одслужило пун војни рок, 7. ђаке на школовању или оне са већ завршеном школом. *СВЛ*, 1883, 4–6. Као што се види скраћени војни рок, изузев у случају ђака, био је углавном социјална категорија. То се односи и на чланове нових *Законе о устројству* (1886, 1901), као и на њихове измене и допуне из 1885, 1895, 1897, 1898. и 1904. које су суштински представљале само даљу разраду везану за поменутих седам категорија.

³¹ Категорију једномесечара чинили су једини храниоци задругара, они који су према претходном закону из 1883. сврстани у категорију петомесечара. *ЗЗУ*, књ. 42, 249.

³² М. Магдаленић, *н.д.*, 249–250.

прописан прибор. Даља обавеза била је полагање за капларски и поднареднички испит, након пет, тј. 11 месеци службе. У случају неполагања испита следио им је пун, двогодишњи рок.³³

Измене и допуне закона из 1895. биле су толико обимне да су биле заправо нов закон о устројству војске, а као такве донеле су промене и у погледу дужине служење у сталном кадру. Ово се нарочито односи на скрећени рок службе, који је уместо петомесечног постао једногодишњи и осмомесечни.³⁴ Примећује се уз то да су војне власти постале знатно ригорозније у погледу неодазивања позиву како према онима који су лично манипулисали са служењем, тако и према старешинама задруга које су на овај или онај начин прикривале регрута. У овом случају старешинама задруге следовала је казна од 100 до 300 динара или 30 дана затвора.³⁵

Даље измене и допуне Закона из 1896. и 1897. нису мењале дужину служења у сталном кадру већ су само донеле ближе одредбе у вези служења неких ђачких категорија.³⁶ Исти случај био је и са изменама Закона из 1898. с тим што су се ове клаузуле односиле на задругаре и самохране.³⁷

Нови *Закон о устројству војске* из 1901. године донео је приличне промене везане за дужину служења у кадру. Пре свега дошло је до извесног разврставања по родовима тако да је коњица и артиљерија имала двогодишњу службу, а исти случај био је и са добровољцима.³⁸ Најбројнији припадници састава, они одређени за род пешадије имали су једноипогодишњи рок служења. Скраћени рокови служења и даље су остали с тим што су сада били у дужини од 14, односно 6. месеци. Ови рокови, како је правилима прецизније одређено, били су поново намењени категоријама ђака и задругара.³⁹

Мање измене и допуне донете 1902. биле су доста сличне онима из 1896. и 1897. и тицале су се углавном даље разраде правила везаних за категорију ђака. Исти случај био је и са изменама донетим 1904.⁴⁰

³³ Исто, 246.

³⁴ ЗЗУ, књ. 50, 524–525.

³⁵ Исто, 526–527.

³⁶ ЗЗУ, књ. 51, 391–393; књ. 52, 241–243.

³⁷ ЗЗУ, књ. 53, 164–165.

³⁸ Већ поменути клаузула о јахачкој вештини регрута, поседовању коња и његовој прописаној опреми остала је истоветна као и у ранијем закону из 1886.

³⁹ ЗЗУ, књ. 56, 96–102.

⁴⁰ ЗЗУ, књ. 57, 333–334; књ. 60, 116–117.

2.

Можда најбољи увод за даље излагање на ову тему дао је извесни С. С у чланку „У прилог организацији наше војске” објављеном у *Службеном војном листу* 1882. године.⁴¹ По овоме регрутни контингент, тј. број двадесетогодишњака, износио је према прорачуну око 0,9% целокупне популације Краљевине Србије што би у конкретном случају изнело негде око 15.000 младића.⁴² Од овога би после прилично великог одбитка од 18 до 20% неспособних преостало приближно 12.000 до 12.300. Даљом анализом коју аутор наводи овде је било 67–68% задружних, 20–21% првенаца и око 11 до 13% јединаца, што би у конкретним бројевима изнело: 8.141–8.246 (задружних), 2.460–2.583 (првенаца), 1.343–1.429 (јединаца).⁴³ У наведени збир аутор није убројао и око 2.000 хранитеља и самохраних које је према његовом мишљењу требало изузети из састава. Тиме би коначан број спао на тек 10.000–10.300 младића што би помножено са пуним двогодишњим роком изнело 20.600 војника.⁴⁴ Но, српске финансије могле су да издрже тек упола мањи контингент те је према прорачуну аутора остало између 4.500 и 4.800 младића који се не могу уврстити у кадар.⁴⁵

Мада је овај исказ добро сугерисао на структуру регрутног састава, бројеви исказани кроз њега делом су били нетачни. Наиме, потенцијални број регрута био је нешто већи пошто је на број становника од 1,72 до 1,81 милиона (1880–1882) рачунајући по наведеном систему од 0,9%, Србија начелно могла регрутовати 15.516 (1880), 15.885, (1881), а већ 1882. преко 16 хиљада регрута (16.663). Даље, проценат неспособних (18–20%) који аутор наводи чини се претераним, наравно у случају ако се ради о искључиво здравственим разлозима.

⁴¹ *СВЛ*, 1882, 7–15; 37–41. Судаћи по иницијалима и времену настанка текста његов аутор је највероватније потпуковник Станојло Стокић (1847–1891). Осим наведеног, Стокић је аутор неколико других чланака и расправа објављених у *Службеном војном листу* и *Ратнику*. У његов опус такође, спада и неколико превода односно монографија. Види: *Војна енциклопедија*, 9, Београд 1967, 236–237. Библиографија. *Двадесетогодишњица Ратника 1979–1903*, Београд 1904.

⁴² Ради се о средњој вредности пошто према истом наводу број двадесетогодишњака у страним државама варира између 0,87 и 1% целокупне популације.

⁴³ Тачан збир овде износи 11.944 односно 12.358. Аутор је очигледно рачунао са наведеним округлим бројевима тј. са 12.000 односно 12.300 отуда и бројчана разлика. Примедба аутора.

⁴⁴ *Исто*, 7–8.

⁴⁵ *Исто*.

За разлику од официрског кадра, за који је до недавно владало потпуно погрешно уверење да се ради о „људима из народа” и подофицирског који је у социјалној подели село-град био отприлике половичан, регрутни састав војске Србије имао је потпуно истоветан бројчани изглед као и социјална средина из које је потекао.⁴⁶ Другим речима, градско становништво у Србији, у годинама између 1884. и 1907. било је заступљено свега са 12 до 14% па се овакво стање засигурно пренело и на регруте.⁴⁷ Дубље размишљање ипак, указује на извесну аномалију, а она није толико везана за проценте већ за једну готово невидљиву миграцију. Наиме, касарне у Србији биле су искључиво у вароши или пак варошици, што је значило да је сваки српски двадесетогодишњак морао провести две године или бар пет месеци у већој или мањој градској средини, апстракујући при томе шта је појам град значио у оновременој краљевини. Оваквој поставци, наравно, могла би се изрећи и примедба да је регрут ову градску средину гледао једино иза касарнских ограда, изузев у ређим случајевима допуштеног изласка, па је због тога њен утицај био крајње ограничен. Ипак, не може се пренебрегнути чињеница да је управо војска сваког српског младића довела у град, што би без ње, односно редовне војне обавезе, било крајње спорадично.

Изнети подаци недвосмислено нас уводе у једно од питања везано за регруте, а то је, у коликом су проценту они били ожењени? Нека новија истраживања указују на то, да се „гранична” година женидбе српских младића у претпоследњој декади XIX века кретала око 22 навршене године, када су у питању они са села, односно 27 година када је реч о онима из града.⁴⁸ При томе треба узети у обзир да су ови други, гледано према општем броју тј. проценту градске популације чинили тек 13% (1890) до 15% (1905).⁴⁹ На основу оваквих података могло би се закључити да је већина српских регрута, поготово оних са села била неожењена. Ова чињеница у принципу је тачна, али уз опаску, да је број жењених регрута у кадру из године у годину непрестано растао. Наиме почетком осамдесетих њих је била тек четвртина да би на преласку два века овај проценат нара-

⁴⁶ Официрски кадар у Србији у веома великом проценту потицао је из градске средине, док је из оне сеоске било тек око четвртина старешина. Овоме треба додати и чињеницу да је грађанство у Србији у оном периоду бројало 10 до 13% житеља. Опширније: М. Милићевић, „Социјално порекло официрског кадра школованог у Србији од 1850. до 1900. године”, *Годишњак за друштвену историју*, год. 2, св. 2, 1995, 194–202; *Подофицирске школе у Краљевини Србији, Образовање Срба кроз векове*, Збор. радова, Београд 2003, 181–199.

⁴⁷ СТАТ, књ. 12, 32–36.

⁴⁸ А. Вулетић, *Брак у Кнежевини Србији*, Београд 2008, 159.

⁴⁹ СТАТ, 12, 30.

стао на око трећину. У првој декади XX века број жењених регрута додатно је порастао доспевши до процента од око 43–44%.⁵⁰ Могуће је претпоставити, али само у начелу, да је овај пораст проузроковало управо служење војног рока. Наиме одвајање младића од газдинства, због двогодишњег војног рока могуће чак и двојице, значило је мањак радне снаге што је у сеоским условима представљало огромну потешкоћу.⁵¹ Због тога се женидбом пре одласка у војску гледало да се барем делимично надокнади губитак мушке радне снаге. Овај прагматичан потез постепено је прерастао је у народну традицију опставши у временима потпуно другачије структуре привређивања. Делимичну потпору овом даје већ изнета статистика три села из времена осамдесетих година XIX века где се јасно види да је „ударна” година склапања бракова за мушкарце двадесета (18%) тј. она у којој се одлазило на служење рока.⁵²

Досадашњи написи о српским регрутима углавном су се тицали њихове обуке при чему је вероватно најважније уводно питање, са каквим су претходним знањима регрути ступили у кадар, или још једноставније речено колико су били писмени, у потпуности остало по страни. Следеће питање, шта је војска учинила у погледу подизања нивоа писмености, до сада је такође остало без одговора.⁵³ Објављени подаци о двадесетогодишњацима, тј. регрутованим младићима за стајаћу војску 1880/1881. показивали су да је од њих 14.924 писмено свега 2.963 или 19,85%. Подаци за следећу регрутну годину 1881/1882. давали су нешто мањи број регрута 14.769, али се при томе број писмених (3.056) увећао за нешто мање од 1% (укупно 20,69%).⁵⁴ Током наредних седамнаест година проценат писмених у кадру повећавао се по стопи од нешто више од пола посто годишње тако да је на самом измаку XIX века (1899) доспео до готово трећине од укупног броја регрутованих момака (30,36%). Иза тога најпре долази до једног рапидног, скока, а затим једног полагањег, али континуираног раста у распону од 1 до 3%.⁵⁵

⁵⁰ *СВЛ*, 1881, 161–162; 1882, 103–104; СТАТ 5, 708;12, 922;

⁵¹ Мисли се на ситуацију када се један од задругара који служи двогодишњи рок још није вратио, а други већ наредне године мора да ступи у кадар (скраћени петомесечни рок). *СВЛ*, 1883, 4–6.

⁵² А. Вулећ, *н.д.*, 161.

⁵³ Група аутора, *Обука српске војске 1814–1918*, Београд 2007, Библиографија, 719–774.

⁵⁴ *СВЛ*, 1881, 161–162; 1882, 103–104.

⁵⁵ СТАТ, 4, 698.

Година	Регрута	Писмено	Процент
1902.	18.560	7.679	41,1
1903.	18.871	7.992	42,3
1904.	19.020	8.384	44,1
1905.	16.821	7.917	47,1
1906.	18.412	8.814	47,8
1907.	18.279	8.980	49,1

Овај велики скок може се објаснити као последица увођења обавезног основног школовања спроведеног у време министра Стојана Новаковића 1883. године. Оно је упркос неким досадашњим историографским тумачењима „да се мало тога изменило у животи-ма генерација стасалим за школу”, ипак дало прилично опипљиве резултате за шта је регрутни састав био заиста необорив доказ.⁵⁶ Током наредних година, неписмених регрута у војсци Србије било је све мање да би 1908. број оних писмених досегао натполовичну већину (50,40%).⁵⁷ С обзиром на ову узлазну линију, војска Србије уочи балканских ратова располагала је са око 55% писмених регрута.

Ако би упоредили проценат писмености српских регрута у односу на исти у неким од европских армија, резултат би био готово поражавајући, а један од ретких супротних примера представљала би војска царске Русије. У њој је 1874. било само око 25% оних који су знали да читају и пишу, а проценат оних који су завршили основну школу био је мањи од један (0,42). Четврт века касније (1899) проценат првих попео се на око 42%, док се број оних са основном школом готово удесетостручио. Ипак, упркос видном порасту, он је и даље остао приметно низак, тек негде око 4%.⁵⁸ У погледу писмености регрута суседна Аустроугарска стајала је знатно боље. Већ средином осамдесетих година XIX века (1884–1886) било их је између 63% и 67% потпуно писмених. Ако се томе дода и око 4% оних који су умели само да читају, или само да пишу, број оних потпуно неписмених није прелазило више од 29%. Истина, треба навести и то да су разлике у процентима, од територије до територије, биле више него уочљиве. Области око Задра или Лавова имале су тек 12–13% писмених регрута, док су они из градова попут Беча, Прага или Брна, имале и до 98%.⁵⁹ Процент неписмених у немачкој вој-

⁵⁶ Упореди: А. Ђуровић, *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905–1914*, Београд 2004, 299.

⁵⁷ СТАТ, 10, 712; 12, 926.

⁵⁸ СВЛ, 1899, 1297–1303.

⁵⁹ СВЛ, 1887, 1219–1220.

сци почетком осамдесетих био је веома низак, при чему су разлике међу појединим бившим државама биле готово занемарљиве. Регрутни контингент из 1880/1881. одређен за копнену војску имао је свега 2,39% неписмених док је онај у морнарици био још нижи – 1,80%. Неколико година касније проценат неписмених додатно је опао па је од 169.240 колико их је регрутовано 1888, неписмених било само 1.215 или мање од једног процента (0,72).⁶⁰ На преласку XIX у XX век неписмених немачких регрута готово да није ни било. Од контингента од укупно 147.919 младића регрутованих 1899/1900. оних неписмених био је само 187, или занемарљивих 0,12%.⁶¹ Нешто мањим, али ипак врло високим процентом писмених регрута могла се подичити и француска војска. Године 1892. потпуно неписмених било је само 7,05% да би већ следеће опао на 6,43. Полуписмених, тј. оних који само читају било је још 2,05 и 1,81, а проценат потпуно писмених или чак оних са по неким разредом основне или средње школе досезао је 91–92%.⁶²

Већи проценат писмених у односу на српске регруте нису имале само војске великих држава већ је то био случај и са армијама других балканских земаља. Бугари су у том погледу знатно предњачили јер је њихов регрутни састав већ средином деведесетих година XIX века постигао писменост у проценту од 52% до 60% регрутованих момака. Истина, ове бројке односе се само на хришћане. Муслимани, а таквих је било око 25%, касније 20%, били су писмени само у 4–5% случајева док су супротно њима, Јевреји били писмени у проценту и преко 80%.⁶³

Током своје историје војска Србије у многим елементима представљала је авангарду, а ова констатација односи се и на већ наведену писменост која је била много већа, чак и у двоцифреним постоцима него када је реч о цивилном становништву. Наиме, проценат од 23,02% писмених, мушко становништво Србије досегло је тек 1893. године, тј. пуних десет године иза српских регрута. Током каснијих година ова разлика је знатно опала тако да је 1899. на 28,05% писмених српских мушкараца долазило тек нешто више писмених регрута, 30,42%. Но, ова разлика у односу на целокупно становништво био је ипак знатно већа с обзиром да је наведене 1899.

⁶⁰ *СВЛ*, 1888, 175–176. У литератури се наводе и нешто другачији подаци, мада је и овде проценат писмених, 998 на 1.000 изузетно висок. *СВЛ*, 1889, 755–756.

⁶¹ *СВЛ*, 1900, 1239–1240

⁶² *СВЛ*, 1894, 961–962.

⁶³ *Военни известия*, бр. 3/1901; бр. 26/1903; бр. 34/1903; За смањење броја муслиманских регрута у бугарској војсци делом је био заслужан предвиђени откуп војног рока по цени од 500 динара. *СВЛ*, 1891, 721–722.

године, укупно учешће свих писмених житеља било тек 17%.⁶⁴ Главни разлог за овако велику разлику између регрутног састава, па и целокупне војске у односу на цивилни део друштва представљале су жене чија писменост у односу на мушки део популације била приметно мања и то у омеру 1:5. Како је стални кадар био састављен искључиво од мушкараца, младића, то је његов проценат писмености био нешто већи у односу на мушку популацију, а драстично већи у односу на просек целокупног српског друштва. При овоме треба имати на уму да статистике, стране као и домаће, не одражавају увек стварну слику јер се под појмом писмен подразумева каткад само онај који уме да се потпише. Понекад је то био регрут који само чита или пише, а вероватно најређе онај, који је овладао са обе ове вештине тј. био стварно писмен.

Приспеће у касарну давало је могућности да се уз неопходна војничка знања стекну и основни елементи писмености, што је током служења рока врло интензивно спровођено. Један од доказа за ово био је „Војнички буквар са основним дужностима војника”, мајора Косте Јокића, као и његов „Упут за обуку војника по војничком буквару”, објављен у *Службеном војном листу* 1896. године. Јокићев буквар био у употреби равно три деценије година (1893–1923) и доживео је чак четрнаест издања. Последње од ових коришћено је и војсци Краљевине СХС све до 1923. године када га је заменио буквар потпуковника Костића.⁶⁵ Процес описмењавања коришћењем Јокићевог дела био је доста брз, по пет малих слова у једном дану. Потом се прелазило на учење великих писаних и коначно штампаних слова, а читав течај стицања словне писмености био би окончан се за само двадесет дана.⁶⁶ Уз познавање слова, заправо још пре њих, војници су стицали и основна знања о бројевима. Ово је подразумевало арапске и римске бројеве и њихову употребу у метричком систему. На овом облику писмености инсистирало се и више од словне, са напоменом да њено учење треба започети одмах по доласка у касарну. Дobar део буквара сачињавале су и разне „поуке” како верске, тако и оне моралне садржине. Били су ту и елементи основних војних знања у виду распознавање чинова, трубних знака и сл. Ипак, највећи део овог дела, готово половина од око педесетак страница, односила се на основно војничко знање – познавање личног наоружања. Јокићево настојање није било јединствено пошто је

⁶⁴ Због велике неписмености жена укупно писменог становништва 1893. године било тек 14%, а 1899. речених 17% или готово два пута мање од војника у сталном кадру. СТАТ, 1, 46; 4, 65,

⁶⁵ В.Ђ. Костић, *Војнички буквар са читанком*, Цеље 1923.

⁶⁶ *СВЛ*, 1896, 837–846.

још раније 1889. године за штампу била припремљена „Читанка за редове и ниже чинове“, мајора Светислава Магдаленића, а дело сличног назива издато је и 1893. овог пута од стране капетана, касније генерала Милоша Васића.⁶⁷

Заинтересованост регрута за описмењавање стимулисано је и извесним мерама, а једна од њих била је и скраћење рока служења. Према овом правилу, уведеном 1901, сви они за које је процењено да су постали „врло добро писмени“ имали су право на десет месеци краћи тј. четрнаестомесечни војни рок.⁶⁸ Описмењавање регрута стимулисано је и ситнијим наградама попут поклањања Вукових дела у циљу упознавања са „славном српском прошлошћу и јунацима тадашњег доба“.⁶⁹

У оквиру сталног кадра највиши степен образовања имали су, наравно, ђаци. У ту категорију регрута најпре су улазили само матуранти као и несвршени студенти виших школа, укључујући и оне у иностранству. Од 1896. и несвршени ученици гимназија, реалки, трговачких и пољопривредних школа, такође су потпадали под ову категорију, али са ограничењем да њихова година старости приликом ступања у кадар не може бити већа од 25. Ова законска формулација остала је и у свим каснијим законима, као и њиховим изменама и допунама.⁷⁰

По свом бројчаном саставу ђаци у кадру били су готово занемарљиви. Истина и њихов проценат, уз прилично велика варирања, знатно је растао тако да се за неких двадесет и пет година постојања сталног кадра он практично удвостручио. Током осамдесетих кретао се око 0,5%. У последњој деценији XIX века варирао је између 0,85% (1894) и чак 2,88% (1897), да би се почетком XX века он стабилизовао на око један проценат. Уопште, просечна бројност ђака, на основу расположивих података, у периоду 1883. до 1912, износила би негде око 2% регрутног састава.⁷¹

Упркос јако малог броја, ђаци у кадру представљали су посебну категорију, а део те посебности огледао се првенствено у домену дужине служења рока који је од године до године, односно правила до правила, прилично варирао. Од 1883. до 1895. ђаци су у кадру служили само пет месеци. Након тога, до 1901. рок је знатно проду-

⁶⁷ *СВЛ*, 1889, 451–452; М. Васић, *Читанка*, Београд 1893.

⁶⁸ *ЗЗУ*, 56, 96.

⁶⁹ *СВЛ* 1889, 53–54.

⁷⁰ *ЗЗУ*, 51, 391–392; 52, 241; 60, 116–117.

⁷¹ *СВЛ*, 1884, 467–471; СТАТ 2, 360–361; 3, 650–651; 4, 694–695; 12, 926–927.

жен па је служење досегло пуних годину дана.⁷² Нови Закон о устројству војске из 1901. донео је нова правила, а с тим и нове обавезе. Главна је била полагање за чин резервног официра чему се приступало после шест месеци служења. У случају успешног полагања ђак је отпуштан, са обавезом доласка на двомесечну вежбу (четна школа) у наредној години.⁷³ У случају пада на испиту или својеволјног одустајања од њега, тиме наравно и стицања чина, дотични је такође служио скраћени рок, али у трајању од 14 месеци.⁷⁴ Због специфичног начина и дужине служења ђаци су били груписани и то не само у једну дивизијску област већ најчешће у једну чету која је по правилу била у саставу неког пука стационираног у Нишу.⁷⁵

Међу наизглед најмање занимљивим питањима, првенствено због броја неправославних и не-Срба, спадају верски, а кроз њега и етнички елементи регрутног састава. Према попису из 1900. године православни Срби сачињавали су 98,70% популације, док су остале верске (етничке) заједнице биле заступљене са тек нешто више од 1%.⁷⁶ Ова статистика у још већој мери одсликавала се и у сталном кадру пошто се према пропису из 1888. године ниједан становник Србије због верских разлога није могао ослободити војне обавезе. Регрути православци, чинили су више од 99% састава, док су остали, Муслимани (0,29–0,64%) и Јевреји (0,03–0,10) били заступљени тек на нивоу промила.⁷⁷

Доминација православних регрута у сталном кадру није одагнала једну неоспорну чињеницу уочену још много пре увођењу редовне војне обавезе. Српски младићи су врло слабо познавали основе православне вере о чему сведочи и један указ издат од стране Главног војног штаба 1868. у коме се констатује да се хришћански и верски обичаји јако слабо поштују. О лошем односу војника према вери говорило се и у *Хришћанском веснику* (бр. 4 из 1888), а слични критички написи праћени сугестијом да верска начела буду једини основ за васпитавање војске запажају су у исто време и на страни-

⁷² СВЛ, 1883, 5-6; 33У, 50; 524–525.

⁷³ У међувремену био је и унапређен у дотични чин. 33У, 56, 96–97.

⁷⁴ Исто, 96.

⁷⁵ СВЛ, 1899, 625–626,

⁷⁶ Према овим подацима најбројнији међу верским заједницама били су католици са 0,42. Следили су протестанти и Јевреји са 0,06 и 0,23%. Муслимани турског порекла, те они ромског, рачунани су одвојено и били заступљени са 0,12 и 0,47%. СТАТ, 10, 72.

⁷⁷ СТАТ, 10, 709; СТАТ 12, 931.

цама часописа *Ратник*.⁷⁸ Последица ових написа као и актуелно стање имали су за резултат решење од 5. фебруара 1889. коме је у војску уведена *Наука хришћанска*. Њу је током два зимска месеца предавао гарнизонски свештеник, или у његовом одсуству, хонорарно, неко од локалних. Кроз наставу регрути су се упознавали са симболима православне вере, значењем десет божијих заповести, симболом крста као и другим постулатима хришћанства.⁷⁹

Упркос минималној заступљености припадника других вероисповести њихова права у војсци Србије барем у начелу, нису била ускраћивана.⁸⁰ За муслиманске вероисповеднике није било предвиђено да имају имаме, али је њихова исхрана била усаглашена са правилима вере.⁸¹ Практиковало се и упућивање у гарнизоне где су муслиманских регрути били знатније заступљени, односно у вароши у којима је постојала џамија. Тако су почетком 1910. сви регрути из нишког, врањског, пиротског и топличког округа, били упућени у Ниш, док су остали рок служили у Београду.

На основу свега реченог могуће је, барем у основним елементима, дати социјални изглед српских регрута од увођења редовне војне обавезе 1883. године па све до пред почетак ратне кампање 1912–1918. Војници новопридошли у кадар, готово без изузетка били су Срби, православне вероисповести, а бројност других етничких група, барем са становишта војних власти, била је занемарљива. Будући војници углавном су били са села и то, барем у половини случајева, припадници сеоске задруге. Ово обележје битно је утицало на начин служења, односно, дужину војног рока. Српски регрути

⁷⁸ О овоме опширније: М. Милкић, „Специфичности...”, *Исти*, „Неколико проблема верског живота у војсци као тема текстова у часопису *Ратник* (1879–1941)”, *Војноисторијски гласник*, 1–2/2001.

⁷⁹ Првобитно предвиђена материјална надокнада износила је 12 динара месечно. Године 1890. накнада била повећана на 20, али за 10 одржаних часова у оквирима двомесечне наставе. Исте године одређено је и 27 свештеника-наставника. Највећи гарнизони (Београд, Ниш и Крагујевац) имали су их по два, а остали мањи по једног. У каснијим годинама свештенство је за ову дужност плаћано различито од гарнизона до гарнизона с тим што је у ово била укључена и надокнада за заклетву, опела и друге врсте обреда. *СВЛ*, 1887, 87–88; 1890, 591–592; 1892, 137–138; 1894, 563–564.

⁸⁰ Према последњем попису, оном из 1910, Муслимани су сачињавали само 0,5, посто популације док је римокатолика и припадника „мојсијеве вероисповести” било још мање, 0,28 односно, 0,20. Идентичан проценат био их је и у војсци. Р. Љушић, *Историја српске државности*, књ. 2, Нови Сад 2001, 35.

⁸¹ Због њиховог малог броја, уместо уобичајене исхране у гарнизону следио им је новчани оброк. Овакав систем исхране регулисан је наређењима и правилима из 1884. и 1894. године. *СВЛ*, 1884, 206–207; 1893, 1389. Римокатолици у овом погледу нису посебно третирани. М. Милкић, „Специфичности...”, 178.

махом су били неписмени, иако је овај проценат током наредних деценија био у приличном опадању. Војска је и сама чинила напоре у правцу искорењивања неписмености мада је број оних писмених до раздобља пре почетка балканских ратова досегао тек натполовичну већину. У том погледу српски регрутни састав знатно је заостајао за војскама развијенијих европских држава, па чак и за суседним балканским армијама као што је бугарска.

Dr. Milić Milićević, Research Associate
INSTITUTE OF HISTORY BELGRADE

THE RECRUITMENT STRUCTURE OF THE SERBIAN ARMY, 1883–1912: THE CONSCRIPTION SYSTEM AND ITS SOCIAL ASPECTS

(Summary)

During the 19th century, many European countries gradually introduced regular military service and this trend was adopted in the Balkans at the end of the 1870s and early 1880s. The system of recruitment and conscription in Serbia was established in 1883 and was changed five times in the following twenty years. However, the basic statistics such as conscription of all male citizens at the age of 20 to 21 years, as well as the model of forming groups based on ages, remained mainly the same. The length of service in the Army was flexible. Under the law of 1883, and its modifications during the time, the social model of the Serbian youths conscripted to military service becomes more understandable. According to the available data, most conscripts were young men from rural areas, and half of them were from the zadruga (a type of rural community). Drafted soldiers were Orthodox Serbs while the percentage of non-Orthodox was practically negligible. Those soldiers were mostly illiterate, more so than soldiers from other European countries.

KEYWORDS: *Serbian Army, recruitment and conscription system, social and education structure.*

КОРЕКТУРА

Одељење за војну историју ИСИ

КОРЕКТУРА РЕЗИМЕА/PROOFREADING

др Харолд Е. Раф (Dr. Harold E. Raugh, Jr.)

КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА

Марија Марић

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355/359+93/94

ВОЈНО-историски гласник = Military Historical Review = Военно-исторический журнал = Revue Historique militaire = Militärgeschichtliche Zeitschrift /одговорни уредник Миљан Милкић. - Год. 1, бр. 1 (1950)- . - Београд : Институт за стратегијска истраживања, Одељење за војну историју Министарства одбране Републике Србије, 1950- (Београд : Војна штампарија). - 24 cm Два пута годишње. - Наслов: од бр. 6 (1956) Војни историски гласник; од бр. 1/2 (1961) Vojnoistorijski glasnik; од бр. 1/2 (1993) Војно-историјски гласник

ISSN 0042-8442 = Војноисторијски гласник
COBISS.SR-ID 11409154

Тираж: 300

Штампа:

Војна штампарија „Београд”